Znovunalezená přítomnost

V paláci ve městě kmen olivovníku rostoucí v samém středu domu z ithacké půdy, v zahradě na venkově zase veškerá ta stále obhospodařovaná vegetace, právě tohle tvoří pouto mezi minulostí a přítomností. Druhdy vysazené stromy vyrostly. Jako hodnověrní svědkové označují návaznost mezi dobou, kdy byl Odysseus malý, a dneškem, kdy stojí na prahu stáří. Když nasloucháme tomuto příběhu, neděláme snad totéž, nespojujeme minulost a Odysseův odjezd s přítomností jeho návratu? Do jedné osnovy vetkáváme jeho odloučení od Penelopy a jejich opětné shledání. Čas je svým způsobem pamětí zrušen, přestože se v průběhu vyprávění opět vybavuje. Je zrušen i zachycen, protože Odysseus sám nikdy nepřestal mít návrat na paměti, protože Penelopa si v mysli nepřestala uchovávat vzpomínku na Odyssea z doby své mladosti.

Odysseus spí s Penelopou a jako by to byla jejich noc svatební. Jsou jako novomanželé. Athéna zařídila, že slunce pozdrží běh svého vozu, aby den nenadešel moc brzy a svítání aby se omeškalo. Byla to nejdelší noc na světě. Povídali si, vyprávěli své prožitky a trápení. Nyní je všechno jako kdysi, jako by čas zmizel. Nazítří se rodiny nápadníků dozvědí o vraždě a budou volat po pomstě. Přižene se kohorta rodičů, bratří, bratranců a příbuzných se zbraní v ruce, aby zabili Odyssea, Telemacha, Laerta a jejich věrné služebníky. Athéna však střetu zabrání. K žádnému boji nedojde, nastane zase klid, pokoj a mír. Na Ithace teď bude vše jako dřív. Je zde král a královna, je zde syn, je zde otec, jsou zde služebníci, znovu byl nastolen řád. Pěvcovy písně mohou pro všechny lidi všech dob oslavovat pamatování na návrat v celé jeho velikosti.

DIONÝSOS V THÉBÁCH

Zvláštní místo zaujímal v řeckém pantheonu bůh Dionýsos. Byl to bůh bloudění a potulování, který byl doma všude a vlastně nikde. Kam však přišel, tam zároveň vyžadoval, aby ho plně uznávali, poskytli mu prostor a prokazovali mu zvláštní úctu. Nejvíce stál o to ustavit svůj kult v rodných Thébách.

Přicestoval do svého rodiště jako podivný cizinec z dalekých krajů a toužil po tom, aby ho zde uvítali, vzali za svého a aby zde měl něco jako oficiální sídlo. Mezi řeckými bohy je tento tulák a zároveň milovník usedlého života podle slov Louise Gerneta zosobněním jinakosti, toho, co je odlišné, co se vymyká, co zaráží a nezná žádné normy. Jak píše Marcel Detienne, je to bůh působící jako epidemie. Šíří se jako nakažlivá nemoc, a ledva vpadne do míst, kde je neznámý, hned je ho všude plno a jeho kult přitahuje jako magnet.

I ty nejdůvěrnější věci náhle vypadají nově, jinak než obvykle. Je jako nakažlivá nemoc. Je bludný a zároveň stálý, je to bůh, který má velmi blízko k lidem a navazuje s nimi styky jiného rázu, než bylo v řeckém náboženství obvyklé, vztahy mnohem důvěrnější, osobnější, těsnější, a s tím, kdo ho následuje, obcuje tváří v tvář. Když se Dionýsos na někoho podíval, ten zůstal jako hypnotizovaný a nemohl od jeho tváře v podobě masky odtrhnout zrak. Současně s tím, jak byl tento bůh lidem blízký, byl snad i nejvzdálenější, neuchopitelný a tajemný, nedalo se v něm vyznat a někam jej zařadit. Můžeme říci, že Afrodita byla bohyně lásky, Athéna bohyně války a moudrosti, Hefaistos bůh řemesla, kovář. Dionýsa není možné zařadit do žádné přihrádky. Je ve všech, a přitom v žádné, přítomný i nepřítomný zároveň. Příběhy o něm nabývají poněkud zvláštního smyslu, když si uvědomíme právě toto napětí mezi tuláctvím, blouděním, neschopností vydržet na místě, neustálým cestováním, pohybem, a na druhé straně touhou

mít někde domov, kde by měl své místo, být někde více než přijímaný: být vyvolený.

Tulačka Europa

Příběh měl počátek u osoby, kterou jsme již zmínili: u Kadma, prvního vládce v Thébách. Hrdina Kadmos, zakladatel tohoto velkého klasického města, byl sám cizinec, Asijec, Féničan, pocházející zdaleka. Byl synem tyrského či sidónského krále Agenora a Telefassy, tedy panovníků z Blízkého východu, z dnešní Sýrie. Tento královský pár z Tyru měl několik synů – Kadma, jeho bratry Foinika, Kilika, Thasa – a dceru Europu, od níž odvozuje název náš světadíl.

Europa byla okouzlující panna, která si s družkami ráda hrála na mořském pobřeží v Tyru. Z výšky svého nebeského trůnu ji při koupání a snad i nahou spatřil Zeus. Rozhodně nevila kytice jako v jiných příbězích, v nichž její ženské protějšky, které roznítily svým půvabem žádostivost bohů, trhaly hyacinty, lilie a narcisy. Europa pobývala na otevřeném prostranství mořského pobřeží. Zeus ji spatřil, zatoužil po ní a musel ji mít. Vzal na sebe podobu nádherného bílého býka s rohy ve tvaru půlsrpečku, snesl se k pobřeží a ulehl na mořský břeh Europě k nohám. Europa se nejprve trochu vylekala, divila se, kde se to nádherné zvíře vzalo, ale pak se postupně osmělila. Býk se choval tak krotce, že ji záhy všechen strach opustil. Pohladila ho na hlavě, polaskala po bocích, a když on nikterak neuhýbal, naopak k ní natáčel hlavu, málem jako by chtěl jazykem hladit její alabastrovou pleť, posadila se mu na široké plece a chytla se ho za rohy. V tu chvíli býk vyskočil na nohy, vrhl se do vody a pustil se přes moře.

S Europou cestovatelkou na hřbetě přeplul Zeus moře z Asie na Krétu. Tam se s ní spojil, a když bylo po všem, svým způsobem Europu na Krétě usadil. Přivedla zde na svět děti Rhadamanthya a Minoa, z nichž vyrostou krétští panovníci. Zeus vládcům ostrova daroval Tala, zvláštní postavu jakéhosi bronzového obra, jehož úkolem bylo Krétu strážit, udělat z ní cosi jako pevnost, ostrov uzavřený okolnímu světu, u kterého se žádný cizinec nesměl vylodit a žádný ostrovan z něj nesměl uniknout pryč. Třikrát denně prováděl strážce Talos obchůzku ostrova a zabraňoval každému jak přistát, tak odplout. Byl nesmrtelný, nepřemožitelný, ze železa. Měl jen jednu slabinu, a tou byla žíla na patě, jejíž otvor byl uzamčen na klíč. Kdyby se odemkl, všechna jeho železná síla by vyprchala. Klíčem snad měla svými čarami otočit kouzelnice Médeia při výpravě Argonautů, jindy se vypráví, že Tala usmrtil hrdina Herakles, když se mu povedlo trefit šíp přesně do tohoto jeho životně důležitého místa.

Faktem zůstává, že už osud Europy je příběhem o únosu, o přechodu z jednoho světa do druhého a o důsledku, který to mělo pro Krétu a její izolovanost od okolního světa. Spíš než o přechodu tu můžeme mluvit o putování: když se Agenor od dceřiných družek dozvěděl, že Europu unesl býk, vzburcoval manželku a syny a přikázal jim, aby dceru a sestru našli. Tři bratři a matka se tedy vydali na cestu, opustili rodnou hroudu, své příbuzné, své království a rozešli se do širého světa. Během toho nekonečného putování založili řadu měst. Kadmos odešel spolu s matkou a při pátrání po sestře zakotvili nakonec v Thrákii, protože otec Agenor své děti i ženu zařekl, ať se bez dívky do paláce nevracejí. V Thrákii Kadmova matka Telefassa zemřela a s velkými poctami byla pohřbena.

Nato se Kadmos vydal do Delf, aby vyzvěděl, jak si má počínat dál. Orákulum mu sdělilo: „Skončeno je putování, musíš se zastavit, usadit se, protože svou sestru nenalezneš." Europa zmizela, je cestovatelkou, o níž nikdo neví, co se s ní stalo a že je ve skutečnosti uzavřená na Krétě, ale kdo by to kromě delfského orákula mohl vědět? To nicméně upřesnilo: „Půjdeš za rovněž putující krávou všude, kam se obrátí. Europu unesl býk cestovatel a usadil se. Ty následuj onu krávu, a dokud půjde, jdi všude za ní. V místě, kde si lehne a už nevstane, tam ty, Kadmos, muž z Tyru, založíš město a zapustíš kořeny." Kadmos a nepočetná družina mladíků udělali, jak jim bylo řečeno.

Na pěšině spatřili pozoruhodně krásnou krávu s lunárními znaky, které ji předurčovaly k výjimečné úloze. Pustili se za ní cestou necestou, až došli do Boiotie k místu, kde budou stát Théby. Tam se kráva najednou uprostřed louky zastavila. Tulačka už se ani nehnula, trmácení skončilo. Kadmos pochopil, že toto je místo, kde má založit město.

Cizinec a domorodci

Než se pustil do zakládání města, hodlal obětovat své oblíbené bohyni Athéně. K vykonání oběti je nutná voda. Poslal družiníky, aby došli naplnit měchy a vaky k prameni zvanému Areův, protože byl pod ochranou právě tohoto boha. Hlídal jej drak, nadevše krvežíznivý plaz, a ten opovážlivce zahubil. Kadmos pak šel k prameni sám a obludu zabil. Athéna mu přikázala, ať po vykonání slíbené oběti posbírá zuby skoleného draka rozházené po zemi a zaseje je na rovnou planinu, *pedion*, jako by to byla setba na obilnou sklizeň.

Kadmos vykonal, co mu uložila: přinesl vodu, zbožně obětoval krávu Athéně, vkročil na planinu a začal rozsévat dračí zuby. Sotva se každý zub dotkl hlíny, povstal z něj už vzrostlý bojovník ve zbrani, těžkooděnec s přílbicí, štítem, mečem, kopím, náholenicemi a pancířem. Byli to válečníci tělem i duší, cele oddaní krveprolévání, boji a válečnické krutosti, a ledva vyskočili ze země, hned se navzájem zavile měřili a pěsti se jim chvěly nedočkavostí. Kadmovi bylo jasné, že než se naděje, obrátí se proti němu. Popadl kámen a v momentě, kdy válečníci jeden druhého nedůvěřivě sledovali, mrštil jím mezi ně. Každý měl dojem, že kámen hodil ten druhý, a mezi vojáky vypukla bitka. Pozabíjeli se všichni navzájem až na pět z nich, kteří zůstali naživu. Tito válečníci se nazývali *Spartoi*, to znamená Zasetí. Zrodili se z této země, jsou to domorodci. Neměli toulavou krev, byli srostlí s půdou, ztělesňovali hlubokou sounáležitost s thébskou zemí a byli cele zasvěcení válečnickému řemeslu. Již jejich jména Chthonios, Udaios, Pelor, Hyperenor, Echion napovídala, co jsou zač: děsiví, přízemní, noční, temní a bojechtiví.

Na Kadma se však snesl hněv a rozhořčení Area, neboť zabitý drak byl údajně jeden z jeho synů. Za trest mu Kadmos musel sedm let sloužit, stejně jako za jiných okolností sloužil Herakles osobám, hrdinům nebo bohům, které urazil. Po sedmi letech směl ze služby odejít. Někteří bohové, a zvláště Athéna mu byli nakloněni a měli v úmyslu ustanovit jej vládcem v Thébách. Tento muž, který z thébské země vyvolal na denní světlo to, co ve svých hlubinách chovala zakořeněného a původního, byl však cizinec, a proto bylo potřeba, aby zde nejprve založil rod. Ještě jednou se bohové a lidé dočasně sblížili při Kadmově svatbě. Bral si za ženu bohyni Harmonii, dceru Afrodity a Area, u něhož si službou odpykal provinění a který střežil přístup k thébskému prameni, k vodě prýštící ze země; *Spartoi* a jejich pokolení *gégeneis*, „zrozených ze země“, budou tak mít navždy v žilách něco z jeho bojechtivé povahy.

Harmonie však byla po matce Afroditě bohyní jednoty, domluvy a smířlivosti. Do thébské citadely přispěchali na svatbu jedné z nich všichni bohové. Svatební zpěv zanotovaly Múzy a bohové přinesli dary, jak bylo zvykem. Některé z nich budou neblahé a přivodí zhoubu těm, kteří je zdědí. Kadmos zplodil několik dětí, mezi nimi Semelu, Autonou a Inu, která se provdá za Athamanta a promění se v mořskou bohyni jménem Leukothea. Měl ještě další dceru, která se jmenovala Agaue. Jejím mužem se stal Echion, jeden ze *Spartoi*, a tomu porodila syna Penthea. Jinými slovy, počátky Théb jsou ve znamení rovnováhy a spojení mezi osobou Kadma, který přišel zdaleka a stal se díky svému hrdinskému činu a z vůle bohů panovníkem, a osobami spjatými s půdou, ze které povstaly, s původními obyvateli srostlými s rodnou hroudou, kteří byli každým coulem válečníky. Další generace thébských králů bude nicméně působit dojmem, že mezi oněmi dvěma proudy, dvěma druhy zrodu, je na povrchu sice smír, ale pod slupkou doutná napětí, nepochopení a vády.

OIDIPUS, TEN, KTERÝ PŘIŠEL NEVHOD

Po tragické Pentheově smrti a po odchodu Kadma a Agauy se vláda v Thébách a s ní veškerý řád rozvrátily. Kdo se stane králem? Kdo bude ztělesňovat panovnické ctnosti a vladařské schopnosti? Správně by následnictví mělo přejít na druhého Kadmova syna Polydora. Jeho manželkou byla dcera Chthonia, jednoho z pěti z dračí setby, muže spjatého s půdou, podzemím. Jmenovala se Nykteis a to znamená noční, temná. Byla blízká příbuzná řady osob a hlavně sestra Nyktea a Lyka (vlka), kteří odvozovali svůj původ z *gégeneis*, z těch z dračí setby, kteří dostali do vínku násilnictví a bojovnost.

Už Pentheus sám měl takto dvojí původ. Po matce Agaue pocházel z Kadma, právoplatného panovníka uvedeného na trůn bohy, kteří mu dali za manželku bohyni a tak jistým způsobem naznačili výsostnost jeho panovnické moci. Po otci Echionovi patřil rovněž k dračí setbě. Otcovo „zmijí" jméno připomíná ženskou postavu Echidnu, napůl ženu a napůl hada, sestru Gorgon, „nepřemožitelnou stvůru ležící v skrytých hlubinách země", jež přivedla na svět kromě dalších netvorů podsvětního psa Kerbera a trojhlavou Chimairu, kterou pak za pomoci koně Pegasa přemohl Bellerofon. Pentheus byl tedy rozpolcen mezi rodem krále Kadma a oním potomstvem temných a obludných bytostí zrozených z hlíny. Po hrůzné Pentheově smrti trůn znovu osiřel. Polydoros na něm spočinul pouze krátce a po něm měl vládu převzít syn, kterého mu dala Nykteis. Jmenoval se Labdakos – kulhavý –, a jestli něco opravdu pokulhávalo, přestože šlo o legitimního potomka, byl to jeho původ, protože po otci Polydorovi pocházel přímo z Kadma a bohyně Harmonie, ovšem po matce Nykteidě byl zase spřízněn s oněmi *Spartoi*, kteří vzešli z thébské prsti a na svět přišli již po zuby ozbrojeni a stvořeni k bojování. V době otcovy smrti byl ale Labdakos na královský úřad příliš mladý.

Počátky vlády v Thébách byly proto nestálé, rozervané. Nastala doba násilí, nepořádku, uzurpování, kdy místo aby trůn přecházel jako řádně zajištěné dědictví z otce na syna, šel z ruky do ruky v bojích a nevražení, které s právoplatnou královskou mocí i mezi sebou navzájem rozpoutávali potomci dračí setby. Když zavřel oči Labdakos, nebyl jeho synovi Laiovi ještě ani rok a trůn se znovu ocitl bez panovníka. Zmocnili se ho Nykteus a Lykos. Udrželi se na něm dlouho, hlavně Lykos. Udává se, že osmnáct let. Po tu dobu nebyl malý Laios s to panovnickou funkci zastávat.

Lyka a Nyktea svrhly osoby, které byly v Thébách cizinci a jmenovaly se Amfion a Zethos. Až přijde čas, uvolní místo právoplatnému následníkovi. Zatím se uchvatitelům dařilo nepustit jej k moci a Laios zůstával ve vyhnanství. Jako již dospělý nalezl útočiště v Korintu u krále Pelopa, který mu velkoryse nabídl pohostinství a nechal si ho u sebe.

Kulhavé generace

Do tohoto období spadá epizoda, která měla nedozírné následky. Pelops měl překrásného dospívajícího syna Chrysippa a do toho se Laios zamiloval. Vytrvale se mu dvořil, bral ho na projížďky ve svém voze, choval se k němu jako k mladšímu druhovi, učil ho být mužem, ale zároveň se pokoušel navázat s ním milostný vztah, který královský syn odmítal. Není ani vyloučeno, že se Laios pokusil vzít si násilím to, co se mu nepodařilo dostat sváděním a předváděním se. Znechucený a ponížený Chrysippos si prý dokonce vzal život. Faktem zůstává, že Pelops na Laia uvalil kletbu se všemi náležitostmi, podle které měl rod Labdakovců zůstat bez potomků a vymřít.

Jméno Labdakos znamená „kulhavý" a jméno Laios je nejasné, může naznačovat, že je vůdcem lidu, anebo také že je „ pokřivený". A skutečně můžeme pozorovat, že všechny Laiovy vztahy byly ve všech ohledech pokřivené. V první řadě to platí o nástupnictví, které na něj mělo přejít po otci Labdakovi, po dědu Polydorovi a po pradědu Kadmovi a zajistit mu trůn v Thébách.

Byl však odsunut, odstrčen, byl o něj připraven: následnictví tak bylo přechýleno. Ale i Laios sám vykazoval úchylku, protože místo aby se ve svém věku ohlížel po sukních, vzal si do hlavy onoho mladíka. Nejhorší však bylo, že tam, kde nevznikla vzájemnost, *charis,* oboustranná náklonnost, pokřivil milostnou hru a pokoušel se vynutit na Chrysippovi cit, který mu on nemohl poskytnout sám od sebe. Z neopětovaného milostného vzplanutí nemohlo nic vzejít. Navíc byl Laios Pelopovým hostem a vztah mezi hostem a hostitelem předpokládá vzájemné přátelství, vzájemné obdarovávání. Laios nejenže svému dobrodinci oplátkou nic nedal, ale ještě se snažil vzít si násilím jeho syna a zavinil tak jeho sebevraždu.

Lyka vystřídali ve vládnutí Amfion a Zethos. Poté co i oni zemřeli, vrátil se Laios do Théb. Thébané ho přijali s otevřenou náručí a byli rádi, že mohou konečně svěřit trůn osobě, která se jim toho zdála být hodna.

Za manželku si Laios vzal Iokastu. I ona vzdáleně odvozovala svůj původ od Echiona. Byla pravnučkou toho, který v sobě tak jako Chthonios nesl temné a ponuré dědictví. Když manželství Laia a Iokasty zůstávalo dlouho bezdětné, vypravil se Laios do Delf, aby se dozvěděl, co má udělat, aby měl potomky a následnictví šlo konečně po přímé linii. Orákulum mu zjevilo: „Budeš-li mít syna, zabije tě a bude spát se svou matkou." Laios se poděšen vrátil do Théb. Od té chvíle léhal se svou ženou tak, aby bylo jisté, že nebude mít dítě, že neotěhotní. Příběh vypráví, že Laios se jednoho dne nechal v opilosti přece jen unést, a jak říkají Řekové, zasel do pole své ženy semínko, které vzklíčilo. Iokaste přivedla na svět chlapce. Manželé se rozhodli potomka zbavit, odstranit ho, nechat dítě zemřít. Povolali jednoho z pastýřů, kteří v létě vodili pást královská stáda na Kithairon, a přikázali mu dítě zabít, pohodit je v horách napospas divé zvěři a dravým ptákům.

Pastýř novorozeně vzal, do paty mu udělal díru, tou provlékl řemen a odnesl si dítě přes rameno jako lapeného králíka. Přihnal stádo do hor a dítě se na něj tak hezky usmálo, že neměl to srdce jen tak ho pohodit. Nemohl se k tomu odhodlat. Spatřil jiného pastýře, který z Korintu přivedl stáda na protilehlý svah pohoří. Požádal jej, aby si dítě vzal a uchránil je tak od smrti. Pastýř hned pomyslel na krále Polyba a královnu Periboiu, kteří neměli děti, ačkoliv po nich velmi toužili. Ochotně si maličké s poraněnou patou vzal a odnesl je do paláce. Pro oba panovníky to byl dar z nebes a vychovávali je jako vlastního syna. Tak byl vnuk Labdaka, kulhavce, syn Laia, jenž byl také odstrčen od moci a sešel z přímé cesty hostinných a milostných vztahů, připraven o rodnou zemi, o svou vlast, byl ošizen o důstojenství královského dítěte a pokračovatele dynastie Labdakovců. Vychovávali jej, rostl, a když dospěl v jinocha, každý obdivoval jeho ztepilou postavu, odvahu a inteligenci. Jen mládež z korintské smetánky na něj trochu zahlížela a nemohla se ubránit jisté žárlivosti.

„Nepravý syn"

I když Oidipus v pravém slova smyslu nekulhal, nesl si na noze připomínku odstupu, který mu vnutili, vzdálenosti, která jej dělila od místa, kde by měl být, kde byl jeho skutečný původ. Také on byl proto vyšinutý. Všichni v něm jako v královském synovi viděli předurčeného Polybova nástupce, ale stejně tak se vědělo a po straně šuškalo, že není tak docela Korinťan. Jednoho dne se dostal do hádky s hochem svého věku a ten mu vmetl: „Moc se nenaparuj, stejně jsi nepravý syn!" Oidipus šel za otcem a žaloval mu, že jej kamarád nazval „nepravým synem", jako by nebyl jeho vlastní. Polybos ho uklidňoval, jak mohl, ovšem výslovně mu neřekl: „Hlouposti, samozřejmě že jsi se vším všudy náš, tvé matky a můj." Místo toho ho jenom chlácholil: „To jsou jen takové řeči. Lidé závidí a vykládají, co jim slina na jazyk přinese." V Oidipovi zůstala pochybnost a rozhodl se vydat do delfské věštírny, aby se přeptal na svůj původ. Je, nebo není synem Polyba a Periboie? Orákulum se chránilo, aby mu na jasnou otázku dalo stejně

jasnou odpověď. Řeklo však: „Zabiješ svého otce a budeš spát se svou matkou." Oidipus se tak zděsil, že pro hrůznost proroctví zapomněl na svou původní otázku: „Jsem pravý syn?" Věděl, že musí udělat jediné: okamžitě prchnout, položit mezi sebe a ty, které pokládá za otce a matku, co největší vzdálenost. Musí zemi opustit, utéci, prchnout, zmizet co možná nejdál. Odešel tedy a stal se tulákem, trochu jako Dionýsos. Ztratil půdu pod nohama, přišel o vlast. Chvíli na voze, chvíli pěšky zamířil z Delf do Théb.

Právě v té době řádil ve městě Thébách hrozivý mor a Laios se rozhodl zajet do Delf dotázat na radu. Vyrazil na voze jen s malým doprovodem, s vozatajem a jedním nebo dvěma muži. Je zde tedy otec a syn – otec přesvědčený, že syn je mrtev, syn domnívající se, že jeho otec je někdo jiný –, kteří ujíždějí z opačných směrů proti sobě. Potkali se na křižovatce tří cest, v místě, kde vedle sebe dva vozy neprojedou. Oidipus byl na svém voze, Laios také na svém. Laios měl za to, že jeho královský průvod má přednost, a přikázal kočímu, aby tomu kmánovi naznačil, že má uhnout. „Ustup z cesty a nech nás projet," zvolal vozka a přetáhl klackem jednoho z Oidipových koní, anebo přitom snad dokonce zasáhl Oidipa do ramene. Ustupovat se Oidipus nenaučil a ani v roli dobrovolného vyhnance se nepřestával cítit jako princ, jako královský syn. Byl dalek toho, aby komukoli uvolňoval místo. Rána ho rozzuřila, ohnal se po kočím svou holí tak, že ho usmrtil, a pak se vrhl na Laia. Ten se mu skácel k nohám rovněž mrtev, zatímco jeden z mužů jeho královského doprovodu v hrůze prchal zpět do Théb. Oidipus to pokládal za obyčejnou nehodu při cestování, kdy se jen oprávněně bránil, a pokračoval v cestě a v bloudění.

Do Théb dorazil mnohem později, v době, kdy město sužovalo neštěstí v podobě nestvůrné Sfingy, půl ženy, půl lvice, která měla hlavu a ňadra ženy a tělo a tlapy lví. Posedávala před branami Théb, jednou na sloupu, jednou na skalní vyvýšenině, a bavila se tím, že dávala mladým mužům z města hádanky. Vy-

nutila si, aby jí jednou za rok posílali ty nejlepší a nejkrásnější thébské mladíky, kteří se s ní museli utkat. Někdy se tvrdilo, že se s nimi chtěla spojovat. V každém případě jim vždy předložila hádanku, a když ji nedokázali zodpovědět, usmrtila je. Po celá léta tak museli Thébané přihlížet, jak kosí a hubí výkvět jejich mladé generace. Když Oidipus přišel do Théb a vstoupil jednou z bran do města, všiml si, že všichni lidé jsou ustrašení, mají zkormoucené tváře. Říkal si, co to má znamenat. Laiovo místo na trůně zaujímal jako regent Iokastin bratr Kreon, který byl také spřízněn s pokolením dračí setby. Když před sebou uviděl mladého muže krásné postavy a odvážného pohledu, hned jej napadlo, že tento cizinec bude v té chvíli asi jedinou nadějí na záchranu města. Slíbil Oidipovi, že jestli se mu podaří nestvůru přemoci, dostane královnu za ženu.

Neblahá odvaha

Od té doby, co Iokaste ovdověla, byla panovnicí ona, ale skutečnou moc držel v ruce Kreon. Proto mohl Oidipovi přislíbit, že když Sfingu přemůže, dostane královnu a s ní království. Oidipus nemeškal a vydal se za Sfingou. Obluda seděla na pahorku a přicházející Oidipus pro ni představoval naději na krásný úlovek. Uchystala mu tuto hádanku: „Co je to za bytost, která jako jediná na zemi, ve vodách i v povětří má jen jeden hlas, jeden způsob mluvy a jednu podstatu, a přitom má jednou dvě, jednou tři a jednou čtyři nohy, *dipús, tripús, tetrapús*? Oidipus se zamyslel. Takové přemýšlení je možná snadnější, když se člověk jmenuje *Oi-dipús* a má „dvounožce" vepsaného do jména. Odpověděl: „Je to člověk. Jako dítě leze po čtyřech, v dospělosti chodí po dvou a ve stáří podpírá svůj vratký a nejistý krok holí." Sfinga poznala, že v této hádankářské zkoušce prohrála, vrhla se z vrcholku svého sloupu či skály dolů a zabila se.

V ulicích Théb zavládla velká radost, všichni provolávali Oidipovi slávu a odnášeli si ho na ramenou do města. Představili mu královnu Iokastu, kterou dostane odměnou za ženu. Oidipus se stal po zásluze vládcem města, protože prokázal tu

největší moudrost a největší odvahu. Dokázal, že je hoden být nástupcem Kadma, kterého povýšili bohové, když mu dali za manželku bohyni Harmonii a učinili jej zakladatelem Théb. Dlouhá léta se pak všechno dařilo. Královským manželům se narodily čtyři děti: synové Polyneikes a Eteokles a dcery Ismene a Antigona. Pak se stalo, že v Thébách vypukl strašlivý mor. Vše, co se zdálo být šťastné, spořádané a harmonické, obrátilo se nyní k zlému. Běží-li věci svým řádem, tak jak mají, každoročně vypučí obilí, stromy se obalí ovocem, stáda se rozhojní ovečkami, kůzlaty a telátky. Zkrátka thébská země se obrozovala v rytmu ročních období. Koloběh obnovy životní síly působil i na ženy. Jejich děti byly krásné, silné a zdravé. Nyní vzal obvyklý běh šmahem za své, byl přerušen, pochroumán, začal kulhat. Ženy rodily děti mrtvé či znetvořené nebo potrácely. Život byl pokažen a vyschl přímo u pramene. A ještě přišla na muže i ženy, na staré i mladé nemoc, na kterou všichni umírali. Město propadlo panice. Théby obestřel děs. Co se to děje? Kde došlo k chybě?

Kreon se rozhodl vyslat zástupce Théb do Delf, aby zjistil příčinu té nakažlivé choroby, té epidemie, která město ničí a kvůli které nic není, jak má být. Mezitím se před královským palácem shromáždili zástupci obou pólů životní síly Théb, nejmladší děti a nejstarší kmeti (čtyřnožci a trojnožci). V rukou nesli ratolesti prosebníků a vzývali Oidipa, aby je zachránil: „Buď naším zachráncem! Již jednou jsi nás spasil, když jsme byli vydáni na milost té hrozné příšeře Sfinze, zachraň nás teď od tohoto *loimos*, od moru, který ničí nejen lidské tvory, ale také rostlinstvo a živočichy! Jako by se v Thébách zastavil celý koloběh obnovy života."

Oidipus jim to slavnostně slíbil a přísahal, že se sám ujme pátrání, vyšetří příčiny toho dopuštění a zlo odvrátí. V té chvíli se vrátil posel z Delf. Podle věštby neskončí mor dříve, než bude potrestána Laiova vražda. Proto musí být nalezen, potrestán, navždy vyhnán z Théb a vyhoštěn z thébské země ten, komu lpí

na rukou Laiova krev. Oidipus to vyslechl a znovu se slavnostně zařekl: „Budu hledat tak dlouho, dokud viníka nenajdu." Oidipus byl člověk hloubavý, hledající a kladoucí si otázky. Stejně jako opustil Korint a vydal se nazdařbůh do neznáma, lákalo ho jako dobrodružství pokoušet osud domýšlením a tázáním. Nic ho nemohlo zastavit. Pustil se do pátrání, jako by vedl policejní vyšetřování.

Předně dal všem na vědomí, že se musí přihlásit každý, kdo by mohl poskytnout nějaké svědectví, a že každý, kdo přijde do styku s předpokládaným vrahem, musí ho neprodleně hnát pryč, že vrah je skvrnou Théb, kvůli které padlo na město neštěstí. Dokud nebude odhalen a vypuzen z domů, svatyní a ulic, nedopřeje si Oidipus oddechu. Je třeba, aby věděl. Začal s šetřením. Kreon shromážděným připomněl, že v Thébách žije profesionální věštec, který umí číst z letu ptáků a kterému by možná božské vnuknutí dalo poznat pravdu: byl to stařičký Teiresias. Kreon si přál, aby ho přivedli a vyslechli. Teiresias se zdráhal, nechtěl se nechat zpovídat. Nakonec ho přece jen předvedli na náměstí, před thébský lid a radu starších, před Kreonta a Oidipa.

Oidipus zahájil výslech, ale Teiresias odpíral cokoli říct. Tvrdil, že nic neví. Oidipa to popudilo o to víc, že neměl věštce v žádné zvláštní úctě. Nedokázal snad, že sám je důvtipnější a chytřejší než on? Jen na základě zkušenosti a schopnosti uvažovat jako myslící člověk rozluštil hádanku, na kterou byl Teiresias krátký i se svými vnuknutími a výklady znamení. Oidipus narazil na zeď mlčení, nikoli však nevědomosti, protože Teiresias jen odmítal sdělit, co díky božské moudrosti věděl. Nebylo pro něj tajemstvím, kdo Laia zabil, ani kdo je Oidipus, protože byl ve spojení se svým pánem Apollonem. To Apollon předpověděl: „Zabiješ svého otce a budeš spát se svou matkou." Teiresias věděl, jakou úlohu v thébském neštěstí Oidipus sehrál, ale nechce o tom ztratit ani slovo. Vydržel mlčet i tehdy, když Oidipa rozběsněného jeho zatvrzelostí napadlo, že takové

zdráhání nebude pro nic za nic. Teiresias a Kreon se proti němu určitě spikli, aby ho znemožnili a sesadili. Uhodil na Kreonta, že se s Teiresiem smluvil, že snad věštce i podplatil a že také posel vypravený do Delf hraje s nimi.

Oidipus se nechal unést vztekem a jeho uvažování začalo pokulhávat. Prohlásil, že Kreon musí okamžitě opustit město: osočil jej, že Laiovu vraždu zosnoval on. Kreon si jistě Laiovu smrt přál, aby se prostřednictvím své sestry Iokasty dostal k vládě, a není vyloučeno, že tehdejší útok zosnoval on sám. Tentokrát v čele thébského státu zavládl nesvár a vypukl otevřený spor. Oidipus hodlal Kreonta vyhnat a do věci se vložila Iokaste. Pokoušela se obnovit soulad mezi oběma muži, mezi oběma dvěma příbuzenskými liniemi. Není tomu tak, že by na jedné straně bylo čisté pokolení Kadmovo a na druhé pokolení dračí setby; obě linie se spolu vždy mísily. Mezi svými předky měli bojovníky z dračí setby jak Labdakos, tak Laios a Oidipus. Pokud jde o Iokastu, ta pocházela přímo z Echiona, který byl zosobněním čehosi hrozivě znepokojivého. Město se tedy rozpoltilo, vůdcové stojí proti sobě, nenávidí se a Oidipus tvrdošíjně pokračuje ve vyšetřování.

Prvořadným úkolem bylo vyslechnout očitého svědka, muže, který byl s Laiem ve chvíli neštěstí a pak se spasil útěkem. Po návratu prý tenkrát vypověděl, že královskou družinu přepadla na cestě do Delf ze zálohy banda loupežníků, kteří Laia a vozataje zabili. Když tento příběh o Laiově konci vyprávěli Oidipovi poprvé, trochu se v kůži vyšetřujícího soudce zapotil: obeznámili ho s tím, že celá věc se seběhla v úzkém místě na křižovatce tří cest nedaleko Delf. Na tu křižovatku i úzkou cestu si pamatoval až příliš dobře. Uklidnilo ho jedině to, že i když neví, koho zabil, ví, že na to byl sám, kdežto „Laia zabila *banda* loupežníků". Logicky mu z toho vyšlo: „Jestliže to byla banda loupežníků, nemohl jsem to být já. Jde o dvě různé události. Já jsem potkal nějakého člověka na voze a ten mě udeřil. Laia na jeho voze přepadli loupežníci, takže to byly dvě různé události."

Proto Oidipus trval na tom předvést a vyslechnout člověka, který byl při tom, a snažil se dopídit, co se s ním stalo. Řekli mu, že od svého návratu do města už nevkročil, uchýlil se na venkov a zem se po něm slehla. To bylo divné. Bylo třeba pro něj poslat a zvědět od něj, jak tehdy k přepadení přesně došlo. Chudáka Laiova sloužícího nakonec vypátrali a předvedli. Oidipus v roli vyšetřujícího soudce na něj zkoušel všechno možné, ale muž nebyl o nic výmluvnější než Teiresias. Pod hrozbou mučení z něj Oidipus stěží vypáčil pár drobností.

Zrovna v té době dorazil do Théb cizinec, který měl za sebou dlouhou cestu z Korintu. Předstoupil před Iokastu a Oidipa, poklonil se a ptal se po králi. Nesl mu smutnou zprávu: jeho otec a matka, král a královna Korintu, jsou mrtvi. Jaký žal pro osiřelého Oidipa! Bolest smíšená s úlevou, protože je-li Polybos mrtev, nebude Oidipus moci svého otce zabít. A nebude moci spát s matkou, když i ta je mrtvá. Orákulum se spletlo a to tomuto volnomyšlenkářskému a nezávislému muži hrálo do noty. Posel špatných zpráv zřejmě od Oidipa očekával, že se s ním vrátí do Korintu a převezme podle předpokladu vládu, a tak bylo načase, aby Oidipus podal vysvětlení: musel tehdy z Korintu utéct, protože mu bylo předpovězeno, že zabije svého otce a bude spát s vlastní matkou. Posel se podivil: „To jsi nemusel: Polybos a Periboia nebyli tvoji rodiče." Oidipa polil studený pot, když domyslil, co to znamená.

„Tví rodiče nebyli tví rodiče"

Iokaste slyšela posla vzpomínat, jak malého Oidipa přinesli do paláce a korintský král a královna si novorozeně vzali za vlastní. Nebyl dítětem jejich krve, chtěli ale, aby se Korint stal jeho městem. Iokastě blesklo zlověstné poznání. I kdyby nebyla již částečně uhodla, teď jí bylo vše jasné. Vzdálila se od rozmlouvajících a prchla do paláce. „Odkud to víš?" vyptával se posla Oidipus. „Vím to," odpověděl, „protože to já jsem maličké donesl svým pánům. Přinesl jsem jim tebe, kloučka s dírou v patě." – „Kdo dítě odložil?" vyzvídal dál Oidipus. V zástupu

posluchačů zahlédl posel starého pastýře, který druhdy pásal stáda Laia a Iokasty a který mu novorozence svěřil. S Oidipem se zatočil svět. Pastýř zapíral, že o ničem neví, tak mu posel připomněl: „Pamatuješ přeci, pásli jsme na Kithaironu a tam jsi mi to dítě dal." Oidipa sevřela úzkost. Nebylo pochyb, že věci nabraly strašlivý směr. Na chvilku zadoufal, že byl možná jen nalezenec, odložený syn nějaké nymfy nebo bohyně, což by mohlo být vysvětlením pro jeho kromobyčejný osud. Choval ještě bláhovou naději, ale pro shromážděné stařešiny byla věc jasná. Oidipus uhodil na Laiova pastýře a vyzval jej, ať řekne pravdu.

„Odkud jsi to dítě měl?"

„Z paláce."

„Kdo ti je dal?"

„Iokaste."

V té chvíli už nezůstalo zrnko pochyby. Oidipus prohlédl. Jako smyslů zbavený se rozběhl za Iokastou. Našel ji v komnatě oběšenou na vlastním páse. Byla mrtvá. Oidipus jí vytrhl z roucha sponu, vypíchl si oči a do krve rozdrásal oční důlky.

On, legitimní potomek královského rodu, který byl vzdálen z místa svého původu a vrátil se tam ne přímou a regulérní cestou, ale pokřivenou oklikou, už nesmí vidět světlo, nesmí vidět ničí tvář. Ba přál by si, aby i jeho uši přestaly slyšet. Chtěl by být uzavřen v naprosté samotě, protože se stal poskvrnou svého města. To kvůli němu vypukl mor, změnil se přírodní řád, zvrhla se správná a přirozená dráha plození; to on byl poskvrněný. Vyhlásil, že vrah musí být potupně vyhnán z Théb, a tento slib platí. Přišel čas, aby odešel.

Člověk: tři v jednom

Jak si při tomto vyprávění nepovšimnout, že hádanka, kterou pokládala Sfinga, předjímala osud Labdakovců? Všechna zvířata, ať dvounohá či čtyřnohá, o beznohých rybách nemluvě, mají jednu „přirozenost", která zůstává stále stejná. Od narození až do smrti se nezmění nic na tom, co určuje jejich zvláštnost živé bytosti. Každý druh má jeden jediný statut, jeden způsob

bytí, jednu náturu. Člověk na rozdíl od nich zažívá postupně tři stadia, tři různé způsoby bytí. Nejprve je dítětem a nátura dítěte je jiná než nátura hotového člověka. Když má přejít z dětství do dospělosti, musí proto podstupovat zasvěcovací obřady, při kterých překročí hranice oddělující oba věky. Ve chvíli, kdy dítě dospěje, stane se někým jiným, vstoupí do nové osoby. Stejně tak, a dvojnásob to platí o králi, o válečníkovi, stojí-li člověk na dvou nohou, je tím, kdo imponuje prestiží a silou, ale jakmile přejde do stáří, přestane být mužem význačných válečnických činů a stane se v lepším případě mužem slova, moudrým rádcem, v horším případě žalostnou troskou.

Během těchto tří stadií se člověk mění, a přitom zůstává stále týž. Co ale představuje Oidipus? Podle kletby uvalené na Laia neměl mít rod Labdakovců pokračování. Když se Oidipus narodil, připadla mu role toho, který neměl být. Přišel nevhod. Jako následník Laiův byl současně legitimní potomek i zrůdný plod. Jeho postavení ve všech směrech pokulhávalo. Poslali ho na smrt, a on z ní zázrakem vyvázl. Narodil se v Thébách, ale z rodného kraje ho odnesli. Když se tam pak vrátil a vyšvihl se na nejvyšší místo, neměl ani tušení, že se ocitl tam, odkud vzešel. Oidipův statut byl tedy vyšinutý. Na cestě, která jej dovedla zpět do rodného paláce, pomíchal Oidipus všechna tři stadia lidského bytí. Zvrátil pravidelný běh ročních dob, zaměnil jaro mladého věku za léto dospělosti a zimu staroby. Zabil svého otce a zároveň se s ním ztotožnil, když zaujal jeho místo na trůně a v loži své matky. Pak zplodil děti s vlastní matkou, když – jak říkali Řekové – zasel semeno do pole, z něhož sám vzešel, a ztotožnil se tak nejen s otcem, ale i se svými dětmi, které byly zároveň jeho syny a bratry, jeho dcerami a sestrami. To Oidipus byl ono monstrum mající současně dvě, tři a čtyři nohy, o kterém mluvila Sfinga.

V její hádance se skrývá otázka společenské kontinuity, trvalosti postavení, funkcí a úřadů uvnitř kultur bez ohledu na posloupnost generací, které se rodí, vládnou a mizejí, když uvol-

ňují místo té přicházející. Trůn musí zůstat stejný, kdežto ti, kteří na něm sedí, budou vždy a znovu jiní. Jak může královská moc zůstat jedna a táž, když ji vykonává tolik různých králů? Otázkou je, jak se může královský syn stát králem jako jeho otec a zaujmout jeho místo, aniž s ním bude muset soupeřit nebo jej odstranit, jak po něm může usednout na trůn, jako by byl stejný jako on, a přitom se s otcem neztotožnit? Jak se sled generací, střídání stadií, která lidstvo poznamenávají a jsou spjata s časem a lidskou nedokonalostí, mohou slučovat se společenským řádem, který musí zůstat pevný, soudržný a harmonický? Není snad kletba vyřčená proti Laiovi a možná již dávno předtím skutečnost, že některé dary při svatbě Kadma s Harmonií měly zhoubnou moc, jakýmsi přiznáním toho, že se přímo do sama výjimečného a zakladatelského svazku vloudil zárodek rozkladu, virus nenávisti, jako by mezi sňatkem a válkou, mezi spojením a bojem existovalo skryté pouto? Mnoho lidí říká, a já k nim patřím, že pro dívku je sňatek tím, čím je pro chlapce válka. Ve společnosti, kde soužijí ženy a muži, existuje nutná protichůdnost a nutné propletení války a manželství.

Oidipův příběh tímto neskončil. Rod Labdakovců se měl zastavit u Laia a kletba, která stihla Oidipa, sahala svými kořeny hluboko do minulosti, do doby dávno před jeho narozením. Oidipus nebyl vinen, ale v podobě pokolení kulhavých a pokřivených zaplatil krutou daň za ty z nich, kteří spatřili světlo světa, a přitom už neměli právo se narodit.

Oidipovy děti

Vypráví se, že se slepým a znectěným Oidipem nakládali jeho dva synové tak hanebně, že také on uvalil na své vlastní mužské potomky kletbu podobnou té, kterou kdysi pronesl Pelops proti Laiovi. Dokud dlel ještě v paláci, než jej vyhnali z Théb, zesměšňovali jej prý synové, jak mohli, namlouvali slepci, že pije z Kadmova zlatého poháru a sedí u stříbrného stolu, které si přitom vyhradili pro sebe, a jemu

předkládali nečisté kousky obětovaných zvířat a nedojedky. Říká se také, že jej zavřeli do temné cely, aby ho schovali jako hanbu, kterou chtěli jednou provždy skrýt. Oidipus pak vyřkl kletbu, podle které se jeho synové nikdy neshodnou, oba budou chtít získat vládu, budou se o ni bít pěstmi i zbraněmi a vzájemně se zabijí.

To se také stalo. Eteokles a Polyneikes, potomci rodu, který potomstvo mít neměl, začali na sebe sočit. Dohodli se, že budou vládnout jeden po druhém, rok po roce se střídat. Eteokles usedl na trůn první, ale na konci roku bratrovi oznámil, že si vládu ponechá. Od moci odstrčený Polyneikes se obrátil o pomoc do Argu a vrátil se s výpravou Sedmi proti Thébám, Argejských proti Thébanům. Chtěl si moc na bratrovi vybojovat a Théby zničit. Při posledním souboji se navzájem zabili, jeden jako druhý se stal bratrovrahem a Labdakovci jimi vymřeli. Zde příběh skončil, lépe řečeno zdánlivě skončil.

Polyneikova výprava proti Thébám by se nebyla mohla uskutečnit, kdyby se do ní nezapojil a Polyneikův nárok nepodpořil král Argu Adrastos. Jeho rozhodnutí záviselo na souhlasu věštce Amfiaraa. Ten přitom věděl, že výprava skončí fiaskem, že při ní zahyne a že všechno dopadne katastrofálně. Byl proto odhodlán vyslovit se zamítavě. Co učinil Polyneikes? Při odchodu z Théb si s sebou vzal dva z darů, které bohové věnovali Harmonii ke svatbě s Kadmem: náhrdelník a roucho. S těmito talismany navštívil Amfiaraovu ženu Erifylu a věnoval jí je pod podmínkou, že manžela přemluví, aby se proti výpravě na Théby přestal stavět a aby měl Adrasta k tomu, od čeho ho až do této chvíle zrazoval. Korumpující a neblahé dary, které souvisely také se závazkem, s přísahou. Proč věštec manželce ustoupil? Protože složil přísahu, kterou nemohl porušit: dal Erifyle slovo, že jí vyplní každou prosbu, se kterou se na něj obrátí. Zkázonosné dary, neodvolatelná přísaha. Znovu se vynořilo to, co bylo přítomno již při sňatku Kadma a Harmonie a co vedlo k tomu, že se oba bratři nakonec navzájem zahubili.

Oficiální metoikos

Co se týče Oidipa, byl vyhnán z Théb. Odešel v doprovodu Antigony a dožíval své dny poblíž Kolónu, jedné z attických obcí patřících k Athénám. Dlel v místě, kde by se zdržovat neměl, na půdě svatyně Erinyí, kde bylo zapovězeno pobývat. Místní lidé mu vzkázali, že má odejít: na posvátném území nemá žebrák co pohledávat. Hodil se sem stejně málo jako Dionýsos, když přišel do Théb v ženském orientálním šatu. Jaká opovážlivost chtít se usadit na tomto místě, odkud jej ani nemohli vyhnat, protože na ně nesměl nikdo vkročit. Navštívit jej sem zavítal Theseus a Oidipus mu pověděl o svém neštěstí. Cítil, že jeho dny jsou sečteny, a slíbil, že pokud jej Theseus nevyžene, stane se ochráncem Athén při sporech, které by kdy nastaly. Theseus souhlasil. Tento Théban, muž, který byl jednou svou částí spřízněný se Zasetými, zrozenými z thébské hlíny, ale pocházel také z Kadma a Harmonie, je tedy cizinec. Z rodné země ho vypudili hned po narození a vrátil se do ní jen proto, aby byl znovu potupně vyhnán. Teď byl na konci svého bloudění, bez střechy nad hlavou, bez přátel, bez kořenů, jako kočovník. Theseus mu nabídl pohostinství, a i když jej nepovýšil na athénského občana, udělil mu alespoň domovské právo metoika, statut privilegovaného cizince. Zakotví a dožije v této zemi, která nebyla jeho. Oidipus tedy uskuteční přesun od božských i prokletých Théb, od sjednocených i rozvrácených Théb k Athénám: přesun horizontální po povrchu země.

Tak se z Oidipa stal oficiální athénský metoikos. Nebyl to jediný posun, k němuž u něho došlo: dostal se rovněž do podsvětí – pohltily jej hlubiny země – a do nebes, k olympským bohům. Přešel z povrchu země k tomu, co je pod zemí, a také k tomu, co je na nebi. Nezískal přímo statut poloboha ani ochranného heroa – hrdinové se pochovávali na Agoře –, zmizel na tajném místě, o němž měl vědomost jen Theseus a předával ji všem, kteří budou v Athénách panovat. Jeho utajený hrob byl pro město zárukou vojenských úspěchů a pokračování. Oidipus byl tedy cizinec, který přišel z Théb, dožíval jako metoikos v Athénách a zmizel v podzemí, kam jej možná srazil Zeus svým bleskem. Nestal se z něho domorodec narozený ze země, jak o sobě pyšně tvrdí občané Athén, o to méně pak *gégenés*, který by povstal již v plné zbroji a připraven k boji z thébské hlíny. Nic takového. Jeho cesta vedla opačným směrem. Přišel jako cizinec a ze slunečního světla sestoupil do podzemí, aby zapustil kořeny v místě, kde leží Athény, město, do kterého nepatřil a jemuž oplátkou za to, že mu na konci jeho utrpení a putování poskytlo útočiště, přinesl záruku blahobytu v míru a svornosti: cosi jako vzdálený dozvuk příslibu, který představovala Harmonie, když ji bohové v dávných dobách zakládání Théb dávali za manželku Kadmovi.

Mýtus o Oidipovi a jeho interpretace

Mýtus o Oidipovi fascinoval moderní interprety jako málokterý jiný. Sigmund Freud jej ve své legendární teorii chápal jako projev potlačené touhy každého chlapce spojit se s matkou a zneškodnit otce coby milostného soka. Sofoklés zdánlivě Freudovu výkladu nahrává svými verši z *Oidipa krále* 981–2: „vždyť mnoho smrtelníků také ve svých snech už vyspalo se s matkou.“ Je nicméně otázkou, zda je podobná skrytá touha opravdu tak univerzální a zda by mohla být jediným klíčem k tak významnému mýtu.

Zatímco podle Freuda by rozhodující měl být vztah Oidipa k matce, v mýtu se jako mnohem důležitější zdá být jeho vztah k otci (je příznačné, že jeho matka nemá ani stálé jméno a např. Homér ji nazývá Epikasté). Poukazuje na něj hádanka Sfingy, která je ohniskem celého příběhu. Její smysl skvěle postihuje J.-P. Vernant: „V její hádance se skrývá otázka společenské kontinuity. Trůn musí zůstat stejný, kdežto ti, kteří na něm sedí, budou vždy a znovu jiní. Jak může královská moc zůstat jedna a táž, když ji vykonává tolik různých králů? Jak se může královský syn stát králem jako jeho otec a zaujmout jeho místo, aniž s ním bude muset soupeřit nebo jej odstranit, jak po něm může usednout na trůn, jako by byl stejný jako on, a přitom se s otcem neztotožnit? Jak se sled generací, střídání stadií, která lidstvo poznamenávají, mohou slučovat se společenským řádem, který musí zůstat pevný, soudržný a harmonický?“[1]

Jak si všímá antropolog Terence Turner, Sfinx jednotlivé životní fáze charakterizuje pomocí různých způsobů chůze, a naznačuje tak, že tématem je *přechod* mezi nimi. Týž motiv se vine celým mýtem. Oidipovi jsou po narození zmrzačeny nohy právě proto, aby přechodu z dětství do dospělosti nebyl schopen. Když se o něj přesto pokouší, v cestě mu znovu stojí Láios a brání mu projít. Oidipús jej zabije, a zjedná si tak právo na postup do dospělosti – nejen ve smyslu psychologickém, ale především v sociologickém, neboť jde do Théb zaujmout po otci vyprázdněný královský trůn. Jeho postup se poté snaží zastavit sama Sfinx, která podle některých verzí mýtu požírala výhradně mladíky na prahu dospělosti. Ti nezodpovězením její hádanky prokázali, že nejsou schopni svůj přechod do další životní fáze uskutečnit.

Oidipovi se přechod podaří, ale pokřiveným způsobem. Zatímco správně by mezi generacemi měly být jasné hranice, Oidipús je zruší a stává se přesně onou obludou, o níž hovořila hádanka: je dospělým mužem, ale díky svazku s matkou stojí zároveň na rovině svého otce a díky dětem, jež s ní má, je zároveň sourozencem svých dětí. Spojuje v sobě to, co se zdá být nespojitelné. Je monstrem stojícím mimo hranice lidské společnosti. Právě v tom však spočívá fascinace jeho příběhu. Oidipús přestává být obyčejným člověkem a stává se héróem.

Řečtí héróové na rozdíl od křesťanských svatých nebyli vzory mravnosti. Jejich velikost byla dána tím, že překračovali standardní kategorie a jednali způsobem pro běžného smrtelníka neúnosným. V tomto smyslu byli „liminálními“ postavami stojícími mimo kulturní řád. Jejich funkcí bylo ochraňovat hranice řádu a umožňovat přechod mezi jeho různými formami. Jak ve své teorii přechodových rituálů ukázal již Arnold van Gennep, každý přesun z jedné strukturální pozice v rámci daného systému do druhé je nebezpečný, neboť předpokládá zásadní proměnu perspektivy a hrozí při něm, že se jasná vymezení setřou a spojí se věci, jež mají zůstat oddělené. Většina kultur proto podobné přechody neprovádí přímo, ale vsouvá mezi obě strukturální pozice prostředkující mezičlen, který sám stojí na archimédovském nulovém bodě a představuje chaotický stav, v němž se stará pozice může rozplynout, aby se mohla zrodit pozice nová.

Tuto roli héróové neplnili jen vůči různým životním fázím, ale též vůči různým protichůdným normám v kulturním řádu obsažených. K héróům se díky jejich liminální pozici dokázal vztáhnout každý bez ohledu na své místo v systému. Héróové tak byli schopni přemosťovat nejrůznější společenské konflikty a prostředkovat mezi nesourodými kulturními hodnotami. V případě Oidipa mohlo být podle Turnera jedním z těchto konfliktů např. napětí mezi rodově uspořádanou aristokracií a nižšími, ekonomicky činnými vrstvami, které se v řeckých obcích počínaje 8. stoletím domáhaly stále důrazněji svých práv a usilovaly o demokratizaci. Řecká společnost byla v této fázi hodnotově rozdělena a panovalo v ní napětí. Oidipús je díky své liminálnosti dokázal překlenout. Byl zároveň aristokratem nastupujícím na trůn po svém otci i obecně lidskou bytostí, která si trůn vybojovala svým vlastním úsilím. Hledal rodovou identitu, ale na hádanku odpověděl univerzalisticky: „člověk“.

Oidipús svůj pád přežije. Jeho strašlivé sebepoznání jej nezničí, ale stává se naopak zdrojem jeho moci. Tento moment brilantně zachycuje Sofoklés v *Oidipovi na Kolónu*. Stařičký Oidipús je zde vyhnancem, o jeho přízeň však ucházejí Athéňané i Thébané, neboť podle věštby se měl jeho hrob stát zdrojem ochrany pro obec, na jejímž území bude ležet. Kreón jej chce do Théb odvést násilím, athénský král Théseus mu v tom však zabrání. Oidipús poté za tajuplných okolností umírá a vkládá svou liminální moc do služeb Athén. Ten, který nevědomky porušil nejvýsostnější kulturní pravidla, se nyní stává jejich ochráncem.

Literatura: T. Turner, „Oedipus: Time and Structure in Narrative Form“, in R. Spencer (ed.), *Forms of Symbolic Action*, Seattle: Univ. of Washington Press, 1969, s. 26–68.

[1] J.-P. Vernant, *Vesmír, bohové, lidé*, př. Z. Dlabalová, Praha – Litomyšl: Paseka, 2001, s. 145–6.